

Kohtalonsa on sanoillakin

Huomioita vanhan Sofokles-suomennoksen kieliasusta

Olin syksyllä 1971 käymässä Kreikassa Rhodoksella, ja minulle tarjoutui tilaisuus nähdä antiikin stadionilla *Sofokleen "Antigone"*, jota KLASSIKO TEATRO RODOU esitti. En tietenkään jättänyt tilaisuutta käyttämättä.

Oli jo sinänsä elämys istua amfiteatterin kivipenkillä samettisessa etelän yössä — yllään sinisenmusta taivaankupu, jolta tuikki muutamia kirkkaita tähtiä ja jota silloin tällöin halkoi läheiseltä lentokentältä ilmaan nousseen suihkujättiläisen jylisevä tulivana. Alhaalla aukeava orkestra ja sentakainen näyttämörakennelma olivat valonheittimin kirkkaasti valaistuja, joten ne ikään kuin nousivat esiin ympäröivästä pimeydestä. Valokehässä liikkui milloin Theban hovin värikäsasuista ylimystöä, milloin yhtenäiseen violettiin asuun puettu kuoro, joka puheenvuoroihinsa liitti koreografisen liikunnan. Kielestä ei tietysti ymmärtänyt mitään, mutta kun entuudestaan tunsii näytelmän, saattoi esitystä seurata vallan nautittavasti.

Siinä määrin tämä teatteriesitys jäi mieleeni, että kotiin palatuani pengoin kirjastoni kätköistä esiin "Antigonen" suomennoksen uusiakseni vuosikymmenten takaisen tuttavuuden.

Kirjanen oli WSOY:n "helppohintaisen koulu- ja kansankirjaston II sarjan n:o 1", painettu 1910, suomentaja *Kaarlo Koskimies*, jonka laatimasta 'alkulauseesta' näkyy, että suomennos jo tuolloin on 25 vuoden ikäinen. Ensimmäinen painos oli ilmestynyt 1885, ja tämä varsin tyylikäsasuinen pikku kirjanen oli siis toinen painos. Sisälhdellä oleva merkintä osoittaa, että olen sen hankkinut seitsemäsluokkalaisena, siis yli neljä vuosikymmentä sitten.

Suomennos on yli 85 vuoden ikäinen, ja vaikka suomentaja onkin

sitä tähän uuteen painokseen uusinut, voi odottaa, että se nyt luetuna on vanhanaikainen. Vaikutelma osoittautuukin ensilukemalta 'pölytynneeksi'. Vaikuttajana eivät niinkään ole runsaat sanakatkot ja -typisteet, joihin pitkäsananainen kielemme on pakottanut nuoremmatkin klassisen runomitan kääntäjät, vaan vanhentuneet taivutusmuodot, sellaiset kuin n-päätteinen allatiivi (*linnuillen, sinullen, kansallen, liesillen* jne.), merkitykseltään kaventuneiden, ellei jo kokonaan tyyllisanoiksi muuttuneiden verbien *lempiä* ja *armastaa* ja vastaavien substantiivien erittäin runsas käyttäminen yleisemmässä kuin eroottisen tunteen merkityksessä sekä eräiden voimakkaasti murreilmeisten sanojen käyttäminen juhlalliseksi tarkoitettussa yhteydessä, esim. itämurteen *sie*-sanan.

Voidaan puolusteluna esittää, että nämä ovat syntejä, joihin suomentamisajan enimmäkseen tunnetutkin runoilijat ovat langenneet, esimerkiksi juuri viimeksi mainittuun. "Sillä maalla *sie* oot vahti", laulaa A. Oksanen runossa "Suomen valta", ja "Turhanko synnyt kaikk' opit *sie*..?" kysyy Arvi Jännes runossa "Herää Suomi!" Mutta se ei kumoa tosiasiaa, että vaikuttaa nykyajan lukijan korvaan tyyllittömältä, kun Theban korska itsevaltias Kreon sanoo Antigonelle 'savolaisittain':

"Ja *sie*, jok' otsas maata kohti kallistat,
Myönnätkö tuon sa tehnehes vai kiellätkö?" (441—42)

Tai kun jumalten lähetti, tietäjä Teiresias aloittaa juhlallisen ennustuksensa näin:

"Vaan tiedä tarkoin *siekin*, ettei aurinko
Monasti enää kierrä radallaan,
Ennenkuin annat kuolemalle muutaman
Sun omaa vertas sovitteeksi vainajain . . ." (1064—67)

Kun ajattelemme tämänkin murhenäytelmän taustaa, sukurutsaa, jota Sofokles kuvaa draamassaan "Kuningas Oidipus" ja jonka hedelmiä niin Antigone kuin hänen veljensä Polyneikes ovat, kuulostaa nykyhetken lukijan korvaan suorastaan irvokkaalta Antigonen kysymys, missä verbin perusmerkitykseen tuo lisävivahteensa johtimen frekventatiivisuus:

"Mi häpeä ollee *armastella* veljiään?" (511)

Voimakkaimmin välittävät 'tehdy'n vaikutelmaa nykyajan lukijalle kuitenkin sanat, joita hän ei ole koskaan kuullut ja jotka hän olettaa suomentajan sepittämiksi, sekä sanat, joiden merkitys hänen kielitajussaan on toinen kuin yhteydestä ilmenevä ja jotka sen vuoksi tuntuvat hänestä väärin käytetyiltä.

Muutamia esimerkkejä.

Antigone sanoo:

"Häntäpä kallio versoillaan
Kietovi niinkuin *väänneliäs*.." (826—27)

Sana *väänneliäs* on varmasti jokaiselle tämän hetken lukijalle outo; ei sitä tunne Nykysuomen sanakirjakaan. Mutta jo Lönnrotin sanakirjasta se löytyy: *väänneliä*, *s = klängande (bot.), gående i spiral (jfr. köynnös)*. Lönnrotinkin korva on sen tajunnut ensi sijassa kuvailevaksi sanaksi. Mutta jos mennään vielä kauemmaksi ajassa taaksepäin, Renvallin sanakirjaan, tavataan sieltä täsmällinen substantiivinen vastine *Hopfenrancke* eli humalaköynnös. Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen tekemissään lisäyksissä mainitsee Porthan sanat *väännäläinen* ja *väänneliäs* ja niille merkityksen *hummelref. (?)*.

Ei siis ainakaan voi Koskimiestä syyttää olemattoman sanan käytämisestä, siksi pitkä 'sanakirjallinen' sukupuu sille löytyy.

Kun Kreonin puoliso Eurydike on kuullut poikansa Haimonin kuolemasta, hän sanoo:

"Mä vaivun syliin neitojen ja *viemistyn*." (1189)

Tietysti lukijalla on vaistonvarainen vaikutelma, mitä tuo sana *viemistyn* tässä tarkoittaa, mutta uusi sana se hänelle aivan varmasti on; ainakaan minä en sitä koskaan ennen ollut tavannut. Nykysuomen sanakirjasta löysin sanan *viemistää (viemata) = huimata*, ja esimerkkinä oli Paulaharjun lausuma: "*Päätä viemistää sitä (vuorensinämää) alhaalta katseltaessa.*" Lönnrotin sanakirjasta löytyi refleksiivinenkin verbi *viemistyä* ja sille selitys: *svimma, få svindel, falla omkull*. Samassa sanakirjassa muuten oli sanapesueesta 10 sanaa Nykysuomen sanakirjan yhden sanan sijasta, mikä osoittaa

sanan aikaisempaa levinneisyyttä. Renvall tunsi hänkin sanan ja tulkitsi sen saksaksi *schwindeln, ohnmächtig werden*. Siihen jäljet päättyivät; Jusleniuksella ja Porthanin hänen sanakirjaansa teke-
missä lisämerkinnöissä sitä ei ollut.

Mutta onpahan tässäkin jo riittävästi sanalle historiaa. Suomenos on suurin piirtein Lönnrotin sanakirjan valmistumisaikaa kuva-
televa, ja tuolloinhan sana näyttää olleen tutuimmillaan.

Seuraavan esimerkin kohdalla olin varma, että se on suomentajan keksimä tuomaan tavoiteltua ilmettä kuvattavaan. Pidinkin sitä erinomaisena oivalluksena. Haimon haluaa paljastaa isälleen Kreo-
nille, mitä thebalaiset ajattelevat tämän menettelystä. Hän sanoo:

”Sellaista *sala-huuhu* mulle humisee.” (700)

Huuhu on toki paljon enemmän kuin lyhyt *huhu*: siitä suoras-
taan kuulee salassa kuiskailun varovaisen äänenvaimennuksen ja
kaiunomaisen leviämisen aina laajemmalle ja laajemmalle. Itse asia-
sa olin pettynyt, kun sana löytyi Nykysuomen sanakirjasta, tosin
vain verbinä *huuhuta*. Mutta Lönnrotilla se oli substantiivina *huuhu*,
joka lisäksi oli ytimenä 16-sanaiselle pesueelle; lyhyt *huhu* esiintyi
sen sijaan paljon vaatimattomampana, vain 4 sanan pesueena. Tie-
tysti sana oli Renvallilla ja Porthanin lisäyksissä, viimeksi mainitulla
kuin kiusana suorastaan tähän soveltuva esimerkkinä: ”*niin huuhu
käy kylässä.*”

Koskimiehen luovaksi osuudeksi jäi sentään tuo *sala-huuhu*, missä
muodossa sitä en löytänyt mistään lähdesanakirjastani.

Antigone väittää Kreonille, että koko Theban kansa hyväksyisi
hänen menettelynsä (haudata Polyneikes-veli, minkä Kreon on kiel-
tänyt kuolemanrangaistuksen uhalla, koska Polyneikes oli taistellut
omaa maataan vastaan), mutta ei uskalla yksinvaltiaan-pelossaan.
Kreon sanoo, että se on vain Antigoneen houreita. Siihen Antigone:

”Huomaavat muutkin, vaikka *ailakoivat* sua.” (509)

Sana *ailakoida* oli minulle ennestään tuttu lähinnä Eino Leinon
tekstistä merkityksessä *ilakoida* eikä se mitenkään soveltunut tähän.
Nykysuomen sanakirjasta ei ollut apua. Se tunsi tietysti sanan, mutta

antoi sille vain merkitykset *ilakoida, läikehtiä iloa t. riemua*. Jälleen toi avun Lönnrot. Hän tulkitsi sanan myös *smickra, smila*, esittipä johdoksen *ailakko = smilare, smickrare*, mikä täysin soveltui tähän yhteyteen. Renvallkin tunsi sanan samassa merkityksessä, vieläpä sanan *ailakoitsija*. Eikä se ollut outo Porthanillekaan, jonka merkinöistä löytyi *ailacoitzevat*, tosin ilman selitystä.

Kertoessaan thebalaisten epäonnistuneista uhraamisyrityksistä sanoo tietäjä Teiresias:

”— — — — — mut valkeaa
ei *poltaksista* välkkynyt — —” (1007)

Ensi vaikutelma oli, että tässä on painovirhe *poltas pro poltos*, mitä vahvisti sekin, ettei Nykysuomen sanakirja tuntenut a:llista muotoa. Mutta Lönnrotpa tunsi: *poltas = det som brännes, bränsl* ja esimerkkinä: ”*Lisätä poltaksia uunin.*” Renvall ja Jusenius—Porthan eivät sanaa tunteneet.

Minun painovirheteoriani oli siis paitsi väärä myös täysin harhaanjohtava: *poltos* merkitsee lähinnä itse toimitusta, mutta tässä oli todella kyse varsinaisesta polttomateriaalista, kuten Lönnrotin hyvä esimerkki selvästi osoittaa. Ei voi muuta kuin antaa tunnus-tusta Koskimiehen kielentuntemuksen laajuudelle ja kielikorvan hienovaistoiselle tarkkuudelle.

Ja vieläkin esimerkki:

Kreonin poika Haimon on löytänyt morsiamensa Antigonen hirttäytyneenä ja syleilee epätoivoisena tämän elotonta ruumista. Juuri silloin saapuu paikalle Kreon, jolloin Haimon menettää kokonaan hermojensa hallinnan. Sanansaattaja kertoo:

”— — — — — poika äänetönnä vain
kaks'-terän kalvan *siepaltaa* — tok' osannut
isäänsä ei, jok' ulos karkas; mutta nyt
vihaisna itselleen jo koito syöksihen
kalpaansa . . .” (1233—37)

Lukijan alitajunnassa vilahtaa sana *sieppaa*, jonka sijasta tässä on momentaaninen *siepaltaa*; jokaiselle on selviö, miten osuva on suomentajan valinta ollut pojan senhetkistä sieluntilaa — äkillistä

hallitsematonta raivonpuuskaa — kuvaamaan. Mallina on ehkä väikynyt sana *sivaltaa*, voipa ajatella suorastaan kontaminaatiota *siepata* + *sivaltaa* = *siepaltaa*. Joka tapauksessa tässä aivan ilmeisesti on kyseessä suomentajan uutta luova oivallus, sillä mistään käytettävissäni olleista sanakirjoista en tätä sanaa löytänyt.

Voisin jatkaa esimerkkejä, mutta nämä riittäkööt antamaan lukijalle kuvaa piirteistä, jotka ensi tapaamilta vaikuttavat oudoilta, ehkä epäaidoilta ja vieroittavilta, mutta tarkemmin niihin perehdyttäessä osoittautuvatkin tyypillisiksi suomentamisajan ilmaisuiksi, vieläpä suomentajan kielikorvan ja -vaiston tarkkuutta, luovaa kykyäkin osoittaviksi. Viimeksi mainittua piirrettä alleviivaamaan saanen vielä lisätä esimerkkiparin, ehkäpä kuriositeetin, johon huomioni kiintyi Volter Kilven kieltä kohtaan tuntemani harrastuksen vuoksi.

Kun Kreon vihdoin tajuaa menetelleensä väärin, hänelle tulee kiire pelastamaan, mitä pelastettavissa on. Hän huutaa:

”Nyt *viipy* pois!” (577)

Päästäkseen kuulemasta tuomionsa epäilijöitä, jotka ehkä voisivat vaikuttaa ympäristönsäkin mielipiteeseen, Kreon haluaa kiirehtiä täytäntöönpanoa.

Kuoro murehtii Antigonen kohtaloa:

”Vaskisen tyrmän *säily*
impyen kätki.” (847—48)

Volter Kilvelle — nimenomaan hänen myöhäistuotannolleen — ovat tunnusomaisia tämän tapaiset kaksitavuiset verbeistä, verbaalisista substantiiveista tai adjektiiveista muodostetut, usein varsin oudoilta vaikuttavat, mutta ilmeeltään iskevät ja hänen ”rytmitetyn proosansa” perustarkoituksia palvelevat sanat. Esimerkkejä olisi helppo löytää satamäärin. Tässä vain näyte:

”Mitä on Jumala, sitä et tiedä,
mitä on ihminen, siitä et *selvy*:
erehdyt kohta, kun mitäkin *määrit*.
— — —

Ainetta ihminen, henkisin *mielii*,
henkeä ihminen, aineisin puhuu:
huoassaan *tosii*, tietoineen *valhii*.

— — —

Jumala aineeseen puhunut hengen,
henkenä ihminen aineensa oma:
aineessa minäni elävä *pode*.

— — —

Ihmisen tietokin, Jumalan isooja,
anonsa lunastaa *katonsa* hinnalla:
elämän peritse kuoleman tavoittaa!

— — —

Toivojen *turhissa*, uskojen *tyhjissä*
harhivat ihmiset tuntoni kiroaa:
ijäti eksyen ijäti pyrkivät.”

(Luciferin mietteitä teoksessa ”Suljetuilla porteilla” v:lta 1938)

On sanottu, että ihmisen elämän iäisyys jatkuu niin kauan, kuin jokukin hänet muistaa; kun ei enää löydy ketään, joka voisi mieleensä loihtia jotakin hänen kuvastaan, hän on lopullisesti kuollut: elämä ikuisuusperspektiivissä nähtynäkin on lopussa.

Sama pätee myös kielen elämään. Sitäkin hallitsee elämän kolmirytmi: syntyminen — eläminen — kuoleminen. Kielen ilmiöt, selvimmän sanastoaines, josta tässä jutelmassa on puhuttu, vastaavat ihmistä. Sanoja on alituisesti tulemassa kieleen, kehittymässä ’persoonallisuutensa’ kukoistukseen, kalpenemassa vanhuuteensa, vaipumassa unohduksen pimeyteen.

Mainitsemani Sofokleen ”Antigonen” suomennoksen tapaukset ovat hyviä esimerkkejä tästä kielen elämästä. Ehkä on niin, että ne jo ovat olleet hautautumassa vanhan kirjan kansien välissä unohduksen pimeyteen. Nyt ne ovat saaneet kokea ainakin hetkellisesti paluun elämään, kun minä niistä olen kirjoittanut ja sinä niistä olet lukenut. Varmaan on kansiensä sulkemissa monia kirjoja, jotka uinuvat ’valeurkuolemaansa’ ja odottavat, tarjoutuuko niille vielä joskus tilaisuus virota edes hetkeksi elämään vai muuttuuko vaurkuolema lopulliseksi sammumiseksi, kun viimeinenkin kirjan kappale katoaa eikä kukaan enää voi loihtia mieleensä kuvia niistä.

On myös sanottu, että jos teosta ei kannata lukea kahteen kertaan, sitä ei kannata lukea ensimmäistäkään kertaa.

Kun luin "Antigonen" Kreikasta palattuani ensimmäisen kerran, sen jättämä vaikutelma oli — kuten jo sanoin — varsin pölyinen. Halu tutkia suomennoksen outouksia pani minut toistamaan lukemani kerran, toisenkin — useita kertoja. Joka kerralla vaikutelma parani: nuo outoudet menettivät 'outouttaan', kävivät ilmeikkäiksi, alkoivat tuntua jopa tuoreilta. Elävät, luonnollisilta vaikuttavat ainekset pääsivät esille. Suorastaan rupesin nauttimaan monista kohtauksista varsinkin, kun muistin, että itse alkuperäisteos, jonka ensiesityksestä lienee aikaa kulunut 2 400 vuotta, on niin 'vanhanaikainen', että nykyiset kreikkalaisetkaan eivät sitä enää edes ymmärrä; se on pitänyt k ä ä n t ä ä nykykreikaksi aivan samalla tavoin, kuin teokset käännetään vieraista kielistä. Eikö se siis saisi meilläkin vaikuttaa hiukan vanhanaikaiselta?

Kaarlo Koskimies sanoo 'alkulauseessaan', ettei hän hiomisyrittäistään huolimatta ole onnistunut, kuten olisi mielinyt. "Niinpä saanee kyllä 'Antigone' vielä odottaa lopullista juhla-asuansa astuakseen Suomen kansan katseltavaksi." Muustakin kuin näistä esipuheen siteeratuista sanoista ilmenee, että Koskimies on väsynyt hiomispuhaansa ja ilmeisesti odottaa, että joku toinen aikanaan valmistaa Antigonelle tuon juhla-asun. Sofokleen päänäytelmänä ja yleensä antiikin parhaana draamana pidetylle "Kuningas Oidipukselle", jonka Koskimies niinkään oli suomentanut, tuon juhla-asun todellakin valmisti vuodeksi 1936 Otto Manninen, ja näytelmä menestyi hyvin. "Antigone" on yhä edelleen samassa asussa, minkä sille Koskimies 1885 antoi, eikä se näyttämöllä ole saavuttanut suurtakaan menestystä: Suomalainen Teatteri ja Kansallisteatteri ovat sen esittäneet yhteensä 14 kertaa.

Onko ajateltavissa, että "Antigonen" ikäinen draama vielä voisi päästä "Suomen kansan katseltavaksi"? Saattaisi ajatella, että joku rohkean ennakkoluuloton ohjaaja toteaisi sen probleemiasettelun oikeastaan varsin nykyaikaiseksi: Antigonen ja Kreonin keskinäisessä voimanmittelössä törmäävät vastakkain toisaalta kodin- ja sukulaISRakkauten sekä yhteiskunnan vaatimukset, toisaalta ihmisten ja jumalain säädökset eli nykyaikaisittain sanottuna yksilön suhde yhteisöön ja ajallisen suhde tuonpuoleiseen. Jos esittäminen mahdollistuisi, olisi kieliasu uusittava nykyaikaiseksi.

Luettavaksi sen sijaan soveltuu mielestäni vieläkin tämä Koskimiehen käännös. Jos lukijalla on mielensuopeutta ja kykyä nähdä teksti nimenomaan suomentamisajan tuotteena, hän toteaa tuloksen varsin laatuunkäyväksi.

SAMPO HAAHTELA: *Auch Worte haben ihre Schicksale*

Der Verf. besuchte in Griechenland ein klassisches Theater, gegeben wurde die Tragödie "Antigone" von Sophokles. Nach Finnland zurückgekehrt, suchte er die finnische Übersetzung des Schauspiels hervor — aus dem Jahre 1885, von Kaarlo Koskimies. Erwartungsgemäss erwies sich die neunzigjährige Übersetzung als teilweise verstaubt und gekünstelt. Verstaubt muteten einen zunächst die altertümlichen Beugungsformen an, beispielsweise die Allative auf *-n* (*minullen, isällen*), die Verwendung des ostmundartlichen Pronomens *sie* (= du) im feierlichen Stil und das Verb *lempiä* auch für nicht-erotische Liebe.

Das alles sind Züge, die in den literarischen Produkten angesehener Dichter jener Zeit vorkommen. Den Eindruck einer geschraubten, artifiziellen Ausdrucksweise vermittelten dem Verf. völlig unbekannte Worte, die er für Eigenschöpfungen des Übersetzers hielt, z.B. *vääneliäs* (Schlingpflanze), *viemistyä* (in Ohnmacht fallen), *ailakoida* (schmeicheln), *poltas* (Brennstoff), *salahuhu* (Gerücht), *siepaltaa* (auffangen). Der Verf. verglich die Übersetzung mit den Wörterbüchern von Juslenius (1745), Renvall (1826) und Lönnrot (1880) sowie mit Nykysuomen sanakirja, wobei er feststellte, dass von den Wörtern bei Juslenius ein Teil, bei Renvall und Lönnrot sämtliche vorkamen und dass Nykysuomen sanakirja nur das Wort *ailakoida* in der Bedeutung 'fröhlich sein' brachte. *Siepaltaa* war nirgends anzutreffen; also muss es vom Übersetzer frei erfunden sein, und es ist in der Tat sehr ausdrucksvoll. In den übrigen Wörtern spiegelt sich der damalige lebendige Wortschatz wider. Ein Fall, der seinerseits die bekannte Gesetzmäßigkeit spiegelt: Worte wie auch Menschen haben ihre eigenen Schicksale, sie kommen auf die Welt, haben ihre Blütezeit, welken dahin und geraten in Vergessenheit. Gegen den literarischen Hintergrund der in Rede stehenden Jahre betrachtet besitzt die Übersetzung ein erstaunliches Mass an Ausdruckskraft und ist sogar noch als Lektüre geniessbar. Man bedenke immerhin, dass der Urtext so veraltet ist, dass nicht einmal die zeitgenössischen Griechen ihn zu verstehen imstande sind.

